

Miasto, Józef

Z dziejów szkolnictwa ukraińskiego w Galicji (1867-1914)

Rozprawy z Dziejów Oświaty 34, 51-73

1991

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JÓZEF MIĄSO

Z DZIEJÓW SZKOLNICTWA UKRAIŃSKIEGO W GALICJI (1867–1914)

Uzyskanie przez Galicję autonomii oraz powołanie do życia w 1867 r. Rady Szkolnej Krajowej stworzyło bardziej sprzyjające warunki do rozwoju oświaty i kultury narodowej. Galicja, podobnie jak cała monarchia Habsburgów, nie była krajem jednolitym pod względem etnicznym. W całym interesującym nas okresie niewiele mniej niż połowę jej ludności stanowili Ukraińcy (Rusini). W połowie XIX w. na około 4 mln 800 tys. mieszkańców było 45,9% katolików, 45,4% grekokatolików (unitów), 7,1% wyznawców religii mojżeszowej oraz 1,6% przedstawicieli innych wyznań¹. Wedle spisu ludności z 1900 r. katolicy stanowili 45,8% ogółu mieszkańców, grekokatolicy 42,4%, wyznawcy religii mojżeszowej 11%. Reszta przypadała na inne wyznania, głównie protestanckie. Kryterium wyznaniowe bywa wprawdzie mało precyzyjne przy ustalaniu narodowości, ale równie zawodne jest kryterium języka będącego w potocznym użyciu. W czasie spisu ludności z 1900 r. aż 54,8% ogółu mieszkańców Galicji przyznało się do używania języka polskiego w życiu domowym, a do języka ukraińskiego 42,2%². Dodać tu należy, że statystyki austriackie nie uznawały narodowości żydowskiej. Żydzi musieli się więc deklарować jako Polacy, Ukraińcy lub Niemcy i wskazywać na posługiwanie się jednym z języków wymienionych narodowości. W tym stanie rzeczy zdecydowana większość Żydów przyznawała się do używania języka polskiego³. Inną słabością spisów ludności było to, że nie uwzględniały one specyfiki pogranicza językowo-narodowościowego, jakie istniało w Galicji Wschodniej, w obrębie którego występowały częste zjawiska dwujęzyczności⁴. Polacy stanowili na tym terenie zdecydowaną mniejszość (33,7% w początkach XX w.), skupioną głównie w miastach i na obszarach dworskich. Także na terenach, na których dominowała ludność ukraińska, swego rodzaju polskie wyspy narodowościowe były dość liczne.

¹ S. Kieniewicz, *Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914). Wybór tekstów*, Wrocław 1952, s. IX (wstęp).

² F. Bujak, *Galicja*, t. I, Lwów 1908, s. 65; W. Najdus, *Szkice z historii Galicji*. T. 1. *Galicja w latach 1900–1904*, Warszawa 1958, s. 66.

³ W 1880 r. język polski zadeklarowało 60,4% Żydów, w 1900 – 76,5%, w 1910 – 92,5%. E. Romer, I. Weinfeld, *Rocznik Polski. Tablice statystyczne*, Kraków 1917, s. 18. Przytoczone liczby świadczą też o postępującej asymilacji Żydów w Galicji.

⁴ Rolę pogranicza językowo-etnicznego w kształtowaniu świadomości narodowej omawia obszernie J. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.)*, Warszawa 1975.

Przebudowa szkolnictwa galicyjskiego wymagała rozstrzygnięcia kwestii językowej oraz realizacji zasady równouprawnienia dwóch narodowości – polskiej i ukraińskiej. Takiego rozwiązania domagali się przedstawiciele środowisk demokratycznych, a wśród nich rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego Józef Dietl, który przekonywał, że „w szkołach galicyjskich nie język niemiecki, lecz język krajowy, tj. polski i ruski, powinny być językami wykładowymi”⁵. Podobne stanowisko zajmowali pedagodzy skupiający się w założonym w 1868 r. Towarzystwie Pedagogicznym, którego organem był miesięcznik „Szkoła”⁶. W toku dyskusji nad projektem ustawy o seminariach nauczycielskich pojawił się na łamach „Szkoły” postulat takiej ich organizacji, by kandydatom do stanu nauczycielskiego narodowości ukraińskiej mogły zapewnić gruntowną znajomość języka ojczystego, literatury oraz historii. Czytamy tam: „Wymagamy, by dano im poznanie własnego ludu, z jego usposobieniami, chęcią, wolą, a to w interesie rzeczywistego postępu, który cierpieć będzie, gdy przyszedłemu nauczycielowi ludu ma być obcym to, co wszystkim jest dla niego. Żądaniem naszym powoduje wzgląd wyższy – sprawiedliwości. Czego żądamy dla siebie – nie mamy prawa odmawiać innym. Tak dobra jest dla Rusina jego narodowość, jak dla Polaka – polska. Nie uszczuplamy nikomu praw, gdy ich posiadania domagamy się dla siebie u innych. [...] Dobrych nauczycieli, dobrych wykładów żądamy od seminariów przez wzgląd, by prawa narodowości nam bratniej nie były naruszone w szkolnictwie krajowym”⁷.

Konstytucja austriacka z 21 grudnia 1867 r. głosiła, że „wszystkie szczepy narodowe w państwie są równouprawnione i każdy szczep narodowy ma prawo strzeżenia i pielęgnowania swej narodowości i swego języka”⁸. Gwarantowała ona równouprawnienie wszystkich języków w szkole i w życiu publicznym. Interpretacją zasad zawartych w konstytucji miał się zajmować Trybunał Państwa. Monarchia habsburska stworzyła więc solidne podstawy prawne rozwoju kultury różnych grup językowo-etnicznych oraz narodowości. Realizacja tych konstytucyjnych zasad zależała jednak od układu sił politycznych w różnych krajach, które wchodziły w skład Austro-Węgier. W autonomicznej Galicji niemal niepodzielną władzę uzyskało ziemiaństwo polskie, które przez długi czas prowadziło konserwatywną politykę w stosunku do chłopów polskich i ukraińskich. Dodać tu należy, że ludność ukraińska składała się przede wszystkim z chłopów⁹. Środowisko inteligenckie było jeszcze bardzo słabe. Składało się w dużej mierze z duchowieństwa unickiego. Na skutek kurialnej ordy-

⁵ Cyt. wg C. Majorek (wybór i oprac.), *Projekty reform szkolnictwa ludowego w Galicji u progu autonomii (1860–1873)*, Wrocław 1980, s. 76.

⁶ W pierwszym okresie istnienia Towarzystwa Pedagogicznego działali w nim również nauczyciele ukraińscy. „Szkoła” publikowała niektóre ich prace w języku ukraińskim. Por. *Rok 48-my wydawnictwa „Szkoły”, „Szkoła”, 1916, z. 1–2*.

⁷ Cyt. wg C. Majorek (oprac.), *Projekty reform szkolnictwa...*, s. 248.

⁸ Cyt. wg J. Chlebowczyk, *O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.)*, Warszawa 1983, s. 334.

⁹ Niemal do pierwszej wojny światowej z rolnictwa utrzymywało się ponad 91% Ukraińców. E. Romer, *Struktura społeczna i kultura materialna Polaków i Rusinów w Galicji Wschodniej, Lwów 1919, s. 5*.

nacji wyborczej, gwarantującej przede wszystkim interesy ziemiaństwa, liczba mandatów do Sejmu Krajowego obsadzonych przez Ukraińców była niewielka¹⁰.

Kwestię językową w szkolnictwie ludowym i średnim rozstrzygnęła ustawa Sejmu Krajowego, uchwalona pod koniec 1866 r., a zatwierdzona przez cesarza 22 czerwca 1867 r. Orzekła ona, że „prawo stanowienia o języku wykładowym w szkołach ludowych służy tym, którzy szkołę utrzymują”, a więc gminom, stowarzyszeniom lub osobom prywatnym. W przypadku szkół ludowych pobierających zasiłki z funduszków publicznych decyzje gminy w sprawie języka wykładowego wymagały zatwierdzenia władzy szkolnej krajowej. Artykuł III Ustawy głosił: „W każdej szkole ludowej, w której część uczęszczającej młodzieży używa polskiego, część zaś ruskiego języka, ten język, który nie jest wykładowym, będzie obowiązkowym przedmiotem nauki w granicach szkole odpowiednich”¹¹. Oznaczało to, że nauczyciele zatrudnieni w szkołach mieszanych mieli znać dwa języki – polski i ukraiński¹². O języku wykładowym w prywatnych szkołach średnich, utrzymywanych przez pojedyncze osoby, organizacje oraz gminy, mieli decydować ci, którzy szkołę utrzymują. W pozostałych szkołach, utrzymywanych w całości lub w części z funduszków publicznych, językiem wykładowym miał być język polski. Ustawa przewidywała jednak dwa wyjątki od tej zasady, a mianowicie – nauczanie języka ukraińskiego w tymże języku oraz naukę wszystkich przedmiotów w języku ukraińskim w czterech niższych klasach gimnazjum akademickiego we Lwowie. Wprowadzała też pojęcie względnego obowiązku pobierania nauki języka ukraińskiego przez młodzież polską oraz polskiego przez ukraińską, jeśli rodzice uczniów złożą w tej sprawie odpowiednie deklaracje. Ustawa zapowiadała możliwość wprowadzenia nauki niektórych przedmiotów w języku ukraińskim na żądanie rodziców przynajmniej 25 uczniów, jednakże decyzje w takich sprawach miały należeć do sejmu, a nie do Rady Szkolnej Krajowej¹³. Dodajmy, że ta autonomiczna magistratura oświatowa nie miała również prawa decydowania o otwarciu średnich szkół ukraińskich, gdyż było ono zastrzeżone wyłącznie dla Sejmu Krajowego.

„Ustawa językowa”, jakkolwiek nie satysfakcjonowała opiniotwórczych środowisk ukraińskich, stwarzała podstawy prawne dalszego rozwoju szkolnictwa narodowego nie tylko dla Polaków, lecz i Ukraińców. Pod wpływem skarg wysyłanych przez działaczy ukraińskich do Wiednia w maju 1874 r. cesarz dokonał jednej zmiany w ustawie z 22 czerwca 1867 r. Polegała ona na wprowadzeniu języka ukraińskiego jako wykładowego nie tylko w czterech niższych klasach gimnazjum akademickiego we Lwowie, lecz stopniowo, rok po roku, i w klasach pozostałych. W ten sposób wspomniane gimnazjum stało się ostatecznie w 1878 r. szkołą ukraińską¹⁴.

¹⁰ W 1870 r. w Sejmie Krajowym zasiadało 24 posłów ukraińskich, w 1911 – 26. K. Wyka, *Teka Stańczyka na tle historii Galicji w latach 1849–1869*, Wrocław 1951, s. 221; E. Romer, I. Weinfeld, *op. cit.*, s. 79.

¹¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Akta c.k. Ministerstwa Wyznań i Oświaty w Wiedniu (dalej: AGAD) 7u. Sprawozdanie komisji o projekcie ustawy o języku wykładowym z 26 XII 1866 r. Tekst ustawy w: S. Kieniewicz, *op. cit.*, s. 105.

¹² AGAD 7u. Sprawozdanie komisji z 26 XII 1866.

¹³ S. Kieniewicz, *op. cit.*, s. 105–106.

¹⁴ AGAD 7u. Ustawa z 31 V 1874 r.

Narodowy ruch ukraiński ukształtował się w pierwszej połowie XIX w. Zapoczątkowała go nieliczna jeszcze inteligencja, wywodząca się głównie z rodzin duchowieństwa greckokatolickiego. Podjęła ona pracę nad stworzeniem języka i literatury ukraińskiej oraz nad rozbudzeniem świadomości narodowej wśród prostego ludu. Szczególną rolę na tym polu odegrali działacze tzw. trójcy ruskiej: Markian Szaszkewicz, Jakub Hołowacki i Iwan Wahylewicz. W 1837 r. wydali oni w Peszcie książkę pt. *Rusalka Dnistrowaja*, zawierającą zbiorek poezji ludowej oraz ich własne utwory. Była to pierwsza książka napisana w galicyjskim języku ukraińskim i wydrukowana neocyrylicą¹⁵. Język ten zaczął sobie powoli torować drogę do czytelników ludowych oraz do szkół, zastępując stopniowo starosłowiański oraz polski. Niektórzy działacze opowiadali się za wprowadzeniem pisowni łacińskiej do języka ukraińskiego w przekonaniu, że w ten sposób kultura ukraińska łatwiej dotrze do Europy¹⁶. Popierali ich przedstawiciele polskiej inteligencji, m.in. znany zbieracz pieśni i folkloru ukraińskiego Wacław Zaleski, którzy uważali język ukraiński tylko za polski dialekt. Ten punkt widzenia zaciążył na lat wiele na stosunku wpływowych polityków polskich do narodowych aspiracji ukraińskich w dziedzinie językowej i szkolnej. W końcu lat pięćdziesiątych namiestnik Galicji Agenor Gołuchowski próbował wprowadzić alfabet łaciński do oficjalnego języka ukraińskiego rzekomo w celu zapobieżenia rusyfikacji Ukraińców, ale jego starania zostały odrzucone przez ministra oświaty Leo Thuna¹⁷. Dążenia młodego ruchu ukraińskiego do stworzenia i upowszechnienia języka narodowego napotykały też silny opór wśród części duchowieństwa unickiego oraz świeckiej inteligencji, deklarującej prorosyjskie sympatie polityczne. Ugrupowanie to, zwane moskalofilskim, negowało istnienie odrębnego narodu ukraińskiego, dowodząc, iż galicyjscy Rusini stanowią wraz z Rosjanami jeden naród. Moskalofile przez dłuższy czas nie akceptowali młodego języka ukraińskiego, posługując się językiem będącym swoistą mieszaniną pierwiastków cerkiewno-słowiańskich i rosyjskich. Niektórzy opowiadali się wręcz za używaniem języka rosyjskiego¹⁸. Z tego właśnie obozu rekrutowali się duchowni i nauczyciele, którzy przenosili się do Królestwa Polskiego, gdzie służyli pomocą rządowi carskiemu w likwidowaniu unii na Chełmszczyźnie oraz w rusyfikowaniu szkolnictwa. Wpływy ugrupowania moskalofilskiego uległy znacznemu ograniczeniu dopiero w latach dziewięćdziesiątych, gdy Watykan oraz rząd wiedeński, zaniepokojone przejawami sympatii części duchowieństwa unickiego ku Rosji i prawo-

¹⁵ H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 1986, s. 53–55; P. R. Magocsi, *The Ukrainian heritage notes: The language question in Galicia*, Cambridge, Mass., 1978, s. 13; L. Wasilewski, *Ukraina i sprawa ukraińska*, Kraków 1911, s. 90–95; F. Podleski, *Zagadnienie „ukraińskie” na tle stosunków austriackich*, Lwów [1935], s. 22–24.

¹⁶ Należał do nich m.in. ksiądz unicki Józef Łoziński, który pisał po ukraińsku alfabetem polskim. Był on autorem podręczników, m.in. *Gramatyki języka ruskiego* (małoruskiego), wydanej w Przemyślu w 1846 r. P. R. Magocsi, *op. cit.*, s. 7.

¹⁷ J. Gruchała, *Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914)*, Katowice 1988, s. 18.

¹⁸ Moskalofile niechętnie posyłali swoje dzieci do szkół ukraińskich, kierując je przeważnie do szkół polskich bądź niemieckich. Język ukraiński tolerowali tylko w wydawnictwach popularnych przeznaczonych dla ludu. L. Wasilewski, *op. cit.*, s. 103–108; S. Głębiński, *Sprawa ruska na Ziemi Czerwieńskiej*, Warszawa 1937, s. 34–37; E. Hornowa, *Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876–1895*, Wrocław 1968, s. 13–15.

ślawiu, poparły narodowy ruch ukraiński¹⁹. Szczególnie ważną rolę w kształtowaniu świadomości etnicznej oraz narodu ukraińskiego miały odegrać szkolnictwo, oświata pozaszkolna oraz nauka i kultura.

SZKOLNICTWO LUDOWE

Rada Szkolna Krajowa podjęła pracę nad ujednoczeniem i rozbudową szkolnictwa ludowego oraz nadaniem mu trwałych podstaw prawnych. Decyzją cesarską z 1 grudnia 1870 r. szkoły ludowe, podlegające do tej pory nadzorowi władz kościelnych, zostały podporządkowane świeckiej władzy państwowej. Ustawa uchwalona w 1872 r. przez Sejm Krajowy regulowała sprawy obowiązku zakładania i utrzymywania publicznych szkół ludowych przez gminy, wprowadzała też przymus uczęszczania do nich dzieci w wieku od 6 do 12 roku życia²⁰. Zapoczątkowała ona długotrwały proces kształtowania publicznej, powszechnej i obowiązkowej ogólnokształcącej szkoły elementarnej²¹.

Realizacja postanowień ustawy o szkołach ludowych napotykała rozliczne trudności, które wynikały z ekonomicznego zacofania kraju, ubóstwa wsi i miasteczek, konserwatywnego stosunku do oświaty warstwy rządzącej Galicją oraz słabości politycznej sił demokratycznych. W 1869 r. było w Galicji 2476 szkół, do których uczęszczało zaledwie 164 tys. dzieci²². Dominowały wśród nich szkoły trywialne oraz parafiane, zatrudniające przeważnie przypadkowych nauczycieli, najczęściej o mizernych kwalifikacjach. W ciągu trzydziestu lat, czyli do 1900 r., liczba szkół wzrosła do 3956, a liczba uczniów do 655,5 tys.²³ Mimo tych bezsprzecznych osiągnięć aż 41,3% dzieci w wieku 6–12 lat pozostawało nadal poza szkołą²⁴. Przyczyną tego stanu rzeczy był niedostatek szkół, brak nauczycieli oraz niewypełnianie obowiązku szkolnego. Znacznie gorsza sytuacja istniała we wschodniej części Galicji²⁵. W początkach XX w. sieć szkolna uległa dalszej rozbudowie, a liczba dzieci objętych nauczaniem elementarnym powiększyła się o blisko pół miliona. W 1911/12 r. czynnych publicznych szkół ludowych było już 5580, a uczniów 1 082 974²⁶. Zmiany te

¹⁹ W 1882 r. rząd austriacki zmusił metropolitę Józefa Sembratowicza do rezygnacji ze stanowiska za tolerowanie agitacji moskalofilskiej uprawianej przez część duchowieństwa unickiego. Jego następca, Sylwester Sembratowicz, wspierał dążenia ukraińskiego ruchu narodowego. W początkach XX w. ruch ten doznawał silnego wsparcia ze strony arcybiskupa Andrzeja Szeptyckiego. J. Gruchała, *op. cit.*, s. 30; H. Wereszycki, *op. cit.*, s. 218; por. E. Prus, *Władysław świętojurski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim (1865–1944)*, Warszawa 1985.

²⁰ Ustawa ta, uchwalona 3 XII 1872 r. przez Sejm Krajowy, uzyskała sankcję cesarską 2 maja 1873 r. C. Majorek, *Projekty reform szkolnictwa...*, s. 129–139.

²¹ W latach dziewięćdziesiątych szkoły ludowe zostały podzielone na wiejskie i miejskie, ze zróżnicowanymi programami nauczania, co oznaczało dalsze dyskryminowanie szkoły wiejskiej. J. Buzek, *Studia z zakresu administracji wychowania publicznego. I. Szkolnictwo ludowe*, Lwów 1904, s. 68–69.

²² A. Knot (wyd.), *Galicjijskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955, s. XXXVII (wstęp).

²³ J. Buzek, *Studia...*, I. *Szkolnictwo ludowe...*, s. 86, 89.

²⁴ Tamże, s. 200.

²⁵ W 1899 r. w powiecie kołomyjskim w publicznych i prywatnych szkołach ludowych pobierało naukę 8744 dzieci, poza szkołą pozostawało 14 852. AGAD 3024. Rada powiatowa w Kołomyi do Sejmu Krajowego 3 IV 1900.

²⁶ W prywatnych szkołach ludowych uczyło się ponadto 26 329 dzieci. *Sprawozdanie C.K. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1911/12*, Lwów 1913, s. 9.

były następstwem rosnącej presji politycznej warstwy chłopskiej, stopniowej modernizacji wsi i rolnictwa oraz rozbudzenia potrzeb kulturalnych ludności wiejskiej²⁷.

Ogromną większość szkół ludowych stanowiły szkoły najniżej zorganizowane, czyli jednoklasowe o jednym nauczycielu, oraz dwuklasowe, zatrudniające dwóch nauczycieli. W 1900 r. szkół jednoklasowych było 2366, dwuklasowych 1012, a czteroklasowych 284. Szkół o pięciu i więcej klasach było 161²⁸. Szkoły najniższego stopnia organizacyjnego stanowiły najbardziej rozpowszechniony typ szkoły wiejskiej. Dodajmy, że drogę do gimnazjum otwierała tylko szkoła czteroklasowa, gdyż poczynając od klasy trzeciej nauczała języka niemieckiego. Ludność chłopska zainteresowana dalszym kształceniem dzieci podejmowała więc uporczywe starania o takie właśnie szkoły na wsi. Ich efektem był wzrost liczby szkół czteroklasowych do 626 w 1911 r. Szkoły najniżej zorganizowane pozostały nadal typem dominującym²⁹. Realizowały one bardzo okrojony program nauczania, ograniczony do religii, czytania i pisania, rachunków wraz z początkami geometrii, wiadomości z historii oraz przyrody, śpiewu, rysunków i gimnastyki. Ostatnich dwóch przedmiotów nie nauczano we wszystkich szkołach. Wobec ciasnoty w izbach szkolnych w wielu szkołach wiejskich nauka odbywała się co drugi dzień bądź codziennie na trzy zmiany (po dwie godziny dziennie dla różnych grup). W tych warunkach obowiązek szkolny stawał się zazwyczaj fikcją. Zdecydowana większość dzieci kończyła swoją edukację na trzecim lub czwartym roku nauki, mimo iż ustawowy obowiązek uczęszczania do szkoły trwał sześć lat³⁰. Winę za ten stan rzeczy ponosili nie tylko rodzice, lecz i władze administracyjne, które nie egzekwowały postanowień ustawy.

Mimo iż szkoła ludowa nie stała się aż do wybuchu pierwszej wojny światowej instytucją powszechnego kształcenia, a obowiązek uczęszczania do niej nie był wypełniany, odegrała przecież ogromną rolę w dziedzinie likwidacji zacofania kulturalnego oraz kształtowania świadomości narodowej tak Polaków, jak i Ukraińców. Nie zdołała co prawda zlikwidować analfabetyzmu, który nadal pozostał zjawiskiem masowym, zwłaszcza wśród ludności ukraińskiej, ale przyczyniła się do znacznego jego spadku, zwłaszcza wśród młodego pokolenia³¹.

²⁷ W latach 1907–1910 władze krajowe przeznaczyły 25 milionów koron na budownictwo szkolne. O wpływie ruchu ludowego na rozbudzenie aspiracji oświatowych chłopów por.: J. Semków, *Polityka szkolna władz w poglądach społeczeństwa polskiego w Galicji*, Wrocław 1974; M. Bobrzyński, *Z moich pamiętników*, Wrocław 1957, s. 103–105, oraz J. Stapiński, *Pamiętnik*, Warszawa 1958, s. 185–194.

²⁸ J. Buzek, *Studia...*, I. *Szkolnictwo ludowe...*, s. 91.

²⁹ W 1911 r. były 1974 szkoły jednoklasowe, 2652 dwuklasowe, 12 trzyklasowych oraz 115 pięcio- i więcej klasowych. *Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej... za 1911/12 r.*, s. 9.

³⁰ Wedle szacunków inspektora Rady Szkolnej Krajowej na piąty i szósty rok nauki zapisywało się 3–10% dzieci w stosunku do pierwszego roku nauki. K. Bruchnański, *Obraz szkolnictwa ludowego w dwunastu powiatach Galicji w okresie pięciolecia (1909–1914)*, Lwów 1920, s. 4.

³¹ W 1900 r. analfabeci w wieku od 9 do 11 lat stanowili wśród Polaków 34,4%, wśród Ukraińców 58,6%. Dla starszych roczników wskaźnik ten był znacznie wyższy. W 1910 r. wynosił on dla Polaków powyżej 11 roku życia 27,3%, dla Ukraińców – 61,03%. W porównaniu z ziemiami czeskimi Galicja była nadal zacofana. W 1871 r. szkoła ludowa na ziemiach czeskich obejmowała już 75,7% dzieci w wieku szkolnym, a w 1910 r. – 96,2%. W 1900 r. wśród Czechów było 3,26% analfabetów, w 1910 – 2,38%. J. Buzek, *Studia...*, I. *Szkolnictwo ludowe...*, s. 204; M. N. Kuźmin, *Szkoła i obrazowanie w Czechosłowacji (koniec XVIII – 30-e gody XX w.)*, Moskwa 1971, s. 146, 125.

W porównaniu z innymi krajami wchodzącymi w skład monarchii habsburskiej Galicja pozostała nadal krajem zacofanym pod względem oświatowym. Dystans, jaki dzielił ją od innych krajów austriackich już w 1869 r., był zbyt trudny do pokonania w ciągu 45 lat.

Organizowanie publicznej szkoły ludowej na terenach Galicji Wschodniej, gdzie dominowała wprawdzie ludność ukraińska, zwłaszcza na wsi, ale istniało też wiele obszarów mieszanych pod względem narodowościowym, które cechowało dobrosąsiedzkie współżycie Polaków i Ukraińców, o czym świadczył m.in. wysoki (sięgający 20%) odsetek małżeństw mieszanych, było zadaniem skomplikowanym. Zapewnienie potomstwu nauki elementarnej w mowie macierzystej wymagało tu zakładania szkół dwujęzycznych (utrakwistycznych). Na terenach bardziej jednolitych pod względem narodowościowym powstawały więc szkoły ukraińskie lub polskie. Decyzje w tych sprawach podejmowały gminy.

Od czasów Wiosny Ludów liczba szkółek ukraińskich, zarówno trywialnych, jak parafialnych, zakładanych przez gminy wiejskie, wyraźnie się zwiększyła. W 1868 r. było ich 1360³². W czasach autonomii dalszy rozwój sieci szkolnej uległ pewnemu zahamowaniu. W niektórych dawnych szkołach ukraińskich wprowadzono decyzjami gmin polski język wykładowy. W 1885 r. było 1376 szkół z ukraińskim językiem wykładowym, 1212 z polskim i 86 dwujęzycznych³³. W następnym piętnastoleciu wyraźnie zwiększyła się liczba szkół polskich. W roku szkolnym 1900/1901 były już 2043 szkoły polskie i 1932 ukraińskie³⁴. W roku następnym w Galicji Wschodniej funkcjonowało 2786 szkół ludowych, w tym 70% ukraińskich, 29% polskich i 1% niemieckich³⁵. Dziesięć lat później (w 1911/12 r.) działało tam 4030 publicznych szkół ludowych, w tym 2420 ukraińskich, 1590 polskich i 20 niemieckich³⁶.

Szkoły ukraińskie, niemal wyłącznie wiejskie, były najczęściej placówkami niższej kategorii, gdyż dominowały wśród nich jedno-, dwu- i trzyklasowe. W początkach XX w. miały przeciętnie 1,3 klasy, podczas gdy szkoła polska miała 2,8 klasy. Różnica ta wynikała głównie z faktu istnienia w miastach wieloklasowych szkół polskich. U progu XX w. w dwóch diecezjach greckokatolickich (Iwowskiej i przemyskiej) istniało 1187 ukraińskich szkół jednoklasowych, 214 dwuklasowych, 16 trzyklasowych, 11 czteroklasowych i 1 pięcioklasowa³⁷. Podnoszenie stopnia organizacyjnego szkół wiązało się czasami z przekształceniem ich w szkoły z polskim językiem wykładowym, co wywoływało protesty ludności ukraińskiej³⁸.

³² S. Łucki, *Kulturalny stan współczesnej Rusi Galicyjskiej*, „Krytyka”, 1904, t. I, s. 34; Z. Dulczewski, *Walka o szkołę na wsi galicyjskiej*, Warszawa 1953, s. 56. Według spisu z 1865 r., nie obejmującego dziewcząt, wśród uczniów szkół ludowych było 47 861 chłopców obrządku greckokatolickiego i 47 987 obrządku rzymskokatolickiego. J. Buzek, *Rozwój stanu szkół średnich w Galicji w ciągu ostatnich lat 50 (1859–1909)*, Lwów 1909, s. 26.

³³ AGAD 7u. Sprawozdanie komisji szkolnej. 16 XII 1885.

³⁴ S. Łucki, *op. cit.*, s. 34.

³⁵ F. Bujak, *op. cit.*, s. 38.

³⁶ S. Lehnert, *Szkolnictwo w Małopolsce*, Lwów 1924, s. 10.

³⁷ S. Łucki, *op. cit.*, s. 34; W. Feldman, *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906*, t. II, Kraków 1907, s. 343.

³⁸ Przeciw tego rodzaju praktykom protestowali często posłowie ukraińscy. Por. Z. Dulczewski, *op. cit.*, s. 198, oraz teksty interpelacji poselskich z lat 1913–1914, przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym we Lwowie (Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw – dalej: CDIA) f. 178, op. 1, d. 4805.

Wraz z rozwojem sieci szkolnej wzrastała frekwencja dzieci z rodzin ukraińskich. Świadczą o tym statystyki wyznaniowe. W 1890 r. na ogólną liczbę 469 624 uczniów w szkołach ludowych było 173 845 dzieci wyznania greckokatolickiego (238 801 wyzn. rzymskokatolickiego). W 1900 r. na 682 931 uczniów było ich już 249 163 (348 058 wyzn. rzymskokat.)³⁹.

Ustawa z 22 czerwca 1867 r. postanawiała, że język, który nie jest wykładowym w danej szkole ludowej, będzie obowiązkowym przedmiotem nauki „w granicach szkole odpowiednich”. Podjęte w 1868 r. przez Sejm Krajowy próby uchylecia tego obowiązku zakończyły się niepowodzeniem. Szkoła ludowa, do której uczęszczały dzieci dwóch narodowości, miała obowiązek nauczania drugiego języka krajowego. Zadanie to na ogół wypełniała. W 1900 r. w Galicji Wschodniej języka ukraińskiego nauczano w 682 publicznych szkołach ludowych, a języka polskiego w 1797 szkołach⁴⁰. Oznacza to, że 90% szkół z ukraińskim językiem wykładowym nauczało języka polskiego, przyczyniając się w ten sposób do poszerzenia zjawiska dwujęzyczności oraz do zbliżania dwóch kultur. Szkoły polskie wywiązywały się z obowiązku nauczania drugiego języka krajowego, ale czyniły to nierzadko pod presją środowiska ukraińskiego.

W sierpniu 1870 r. metropolita lwowski Józef Sembratowicz złożył u cesarza Franciszka Józefa skargę „na uciemienie narodowości ruskiej ze strony galicyjskich władz rządowych”, a w szczególności „co do równouprawnienia języka ruskiego w szkołach”. Radzie Szkolnej Krajowej postawił zarzut lekceważenia języka ruskiego przez narzucanie ukraińskim gminom nauczycieli nie znających tego języka i przez popieranie ich polonizacyjnych dążeń oraz stronnicze traktowanie nauczycieli odznaczających się gorliwością dla ruszczyzny. Metropolita przytoczył przykład miejscowości gminnej Skołoszów (pow. jarosławski), w której w 1868 r. założono szkołę z polskim językiem wykładowym i która zaniedbuje naukę języka ukraińskiego⁴¹.

Odpowiedź na skargę metropolity, zredagowana na plenarnym posiedzeniu Rady Szkolnej Krajowej, odrzucała wszystkie zawarte w niej zarzuty. Potraktowano ją jako próbę paraliżowania wielkich wysiłków świeckiej władzy oświatowej przez władzę duchowną, podkreślając, iż Rada Szkolna Krajowa nie życzy sobie powrotu do dawnych stosunków, kiedy to szkoły podlegały konsystorzowi. Argumentowano, że nauczycielem szkoły w Skołoszowie jest Polak, władający biegle językiem ukraińskim, który miewa zatargi z dziekanem przemyskim oraz miejscowym proboszczem, zaniedbującym nauczanie religii greckokatolickiej. Zarzut lekceważenia obowiązku nauczania dzieci polskich języka ukraińskiego odparto stwierdzeniem, że jeśli w jednej szkole, w której przeważają dzieci ukraińskie, „nauczyciel zaniedbał uczenia dzieci łacińskich po rusku”, to nie są to jeszcze dążności polonizacyjne. U podstaw takich oskarżeń leży raczej „cień chęci rutenizowania u tych, którzy skwapliwie podnoszą różnicę obrządku jako różnicę narodowościową”⁴². Rada Szkolna Krajowa wypowiedziała się też przeciwko łączeniu funkcji diaka z obowiązkami nauczy-

³⁹ J. Buzek, *Studia...*, I. *Szkolnictwo ludowe...*, s. 201.

⁴⁰ Tamże, s. 89.

⁴¹ CDIA f. 178, op. 1, d. 21, k. 1, 13. Namiestnik Galicji do Rady Szkolnej Krajowej 18 X 1870.

⁴² Tamże, k. 11 – 14. Odpowiedź Rady Szkolnej Krajowej (RSK) 18 III 1871.

cielskimi, gdyż „diakostwo nie tylko przynosi uszczerbek obowiązkom nauczycielskim, lecz zbyt często, wskutek swej zależności od parocha, podkopuje godność i powagę nauczycielskiego powołania”⁴³. Przyznawała jednak, że w szkołach, w których księża grekokatolicy zaniedbują nauczania religii, dyrektorzy kierują dzieci na lekcje prowadzone przez duchownego katolickiego⁴⁴.

W latach następnych już nie władza kościelna, lecz polityczna reprezentacja Ukraińców niejednokrotnie zwracała się do Wiednia ze skargami na naruszenie konstytucyjnego prawa do posiadania własnej szkoły narodowej. Za przykład mogą posłużyć wieloletnie starania o utworzenie szkoły ukraińskiej we Lwowie. Od 1775 r. istniała w tym mieście czteroklasowa szkoła główna wzorowa z niemieckim językiem wykładowym. W 1849 r. została oddana pod nadzór konsystorza grekokatolickiego i od tej pory nauczano w niej po polsku w pierwszych dwóch klasach, a w trzeciej i czwartej po ukraińsku⁴⁵. Uchwała lwowskiej rady miejskiej z 5 września 1867 r. postanawiała, że we wszystkich szkołach ludowych i średnich, w całości lub w części utrzymywanych kosztem gminy, językiem wykładowym ma być język polski. Nauka języka ukraińskiego miała się odbywać dopiero od drugiej klasy⁴⁶. Ukraińska ludność zamieszkała we Lwowie zakwestionowała tę uchwałę jako naruszającą jej prawa narodowościowe. W 1876 r. szczegółowej wizytacji szkoły głównej grekokatolickiej dokonał inspektor szkół ludowych i członek Rady Szkolnej Krajowej Tymoteusz Mandybur, z pochodzenia Ukrainiec⁴⁷. Potwierdził on, że po 1868 r. w związku z rozwojem szkół ukraińskich wiejskich i małomiasteczkowych liczba uczniów narodowości ruskiej wyraźnie zmalała. Na 261 uczniów wizytowanej szkoły było zaledwie 92 obrządku grekokatolickiego, ale zdatnych do nauki w języku ukraińskim tylko 27. Wedle oceny tego wizytatora w pierwszej klasie tylko kilku uczniów pisało i mówiło poprawnie po ukraińsku, większość mieszała słowa polskie z ukraińskimi. Uczniowie z polskich rodzin nie potrafili z kolei udzielić odpowiedzi na pytanie w języku ukraińskim, ale je rozumieli i odpowiadali po polsku. Katecheta grekokatolicki wyjaśnił wizytatorowi, że w klasie pierwszej musi uczyć religii po polsku. W drugiej klasie mówi już do uczniów po ukraińsku i tłumaczy swoje słowa na język polski. Dopiero od klasy trzeciej prowadzi lekcje w języku ukraińskim. Zdaniem T. Mandybura tylko niewielka część dzieci jest zdatna do pobierania nauki w języku ukraińskim⁴⁸.

Opisywana szkoła, formalnie jeszcze dwujęzyczna, została zreorganizowana i przekazana gminie miejskiej. Lwowska rada miejska w podjętej jednomyślnie uchwale uzależniła utrzymywanie tej szkoły od gwarancji nauczania w języku

⁴³ Tamże, k. 19.

⁴⁴ Zaniedbywanie obowiązków nauczycielskich przez księży, również rzymskokatolickich, było dość często odnotowywane przez wizytatorów szkolnych i w czasach późniejszych. Por. K. Bruchnalski, *op. cit.*

⁴⁵ CDIA f. 178, op. 2, d. 1249, k. 40. Rada Szkolna Okręgowa we Lwowie do RSK 18 I 1876.

⁴⁶ Tamże, k. 53–57. Wyciąg z protokołu 61 posiedzenia Rady m. Lwowa z 5 IX 1867.

⁴⁷ T. Mandybur (1826–1908), nauczyciel gimnazjalny w Brzeżanach, Bochni, dyrektor gimnazjum w Tarnowie (1865–1870). W 1870 r. powołany przez Radę Szkolną Krajową na stanowisko krajowego inspektora szkół ludowych i seminariów nauczycielskich. Por. Polski Słownik Biograficzny, 1974, t. XIX/3, z. 82, s. 473.

⁴⁸ CDIA f. 178, op. 2, d. 1249, k. 8–13. T. Mandybur do RSK 7 II 1876.

polskim⁴⁹. W tej sytuacji przedstawiciele ludności ukraińskiej złożyli skargę do Trybunału Państwa na pokrzywdzenie ich praw narodowościowych. Orzeczenie Trybunału z 19 stycznia 1880 r. zawierało stwierdzenie, że odmówienie „Rusinom we Lwowie domaganego się stworzenia publicznych szkół ludowych z wykładowym językiem ruskim zawiera pogwałcenie politycznego prawa [...] do pielęgnowania swojej (ruskiej) narodowości i swego języka w szkole i w życiu”⁵⁰.

Rada Szkolna Krajowa poleciła radzie okręgowej⁵¹ oraz władzom miejskim doprowadzenie do porozumienia z działaczami ukraińskimi, którzy w 1880 r. utworzyli komitet społeczny, stawiający sobie za cel utworzenie przynajmniej jednej szkoły ludowej. W jego skład weszli duchowni, adwokaci, pisarze oraz przedstawiciele mieszczaństwa. Członkowie komitetu, powołując się na zapewnienie premiera Eduarda Taaffego, iż „rząd nie dopuści skrzywdzenia żadnej narodowości”, domagali się przekształcenia co najmniej jednej lwowskiej szkoły ludowej w szkołę z ukraińskim językiem wykładowym. Swoją postulat uzasadniali liczbą Ukraińców mieszkających we Lwowie (13 tys.) oraz faktem utrzymywania przez miasto szkoły żydowskiej⁵². Władze miejskie wyraźnie jednak zwlekały z podjęciem decyzji. Nie dysponując żadnymi danymi o liczbie dzieci ukraińskich, zażądały od wszystkich szkół zebrania informacji od rodziców, w ostateczności nawet od dzieci, na temat języka używanego w domu. Posłużyły się tu zasadami stosowanymi w statystykach austriackich, które za podstawę do określenia narodowości przyjmowały język domowy (*Hausprache*). Komitet ukraiński zakwestionował tę metodę, zwracając uwagę w swojej skardze, skierowanej do namiestnika Galicji hr. Alfreda Potockiego, że język domowy nie może decydować o języku nauczania w szkole, skoro w zamożnych domach bywa nim język francuski⁵³.

Wedle relacji dyrektorów szkół lwowskich tylko niewielu rodziców obrządku grekokatolickiego życzyło sobie nauczania swych dzieci w języku ukraińskim. W 1883 r. w 7 szkołach żeńskich, liczących łącznie 3795 uczennic, w tym 249 obrządku grekokatolickiego, z woli rodziców zapisały się na naukę w języku ukraińskim zaledwie 24. W 10 szkołach męskich chęć pobierania nauki w języku ukraińskim zadeklarowało 33 na 3053 uczniów ogółem⁵⁴. Z ustaleń Miejskiego Biura Statystycznego miało wynikać, że w 1880 r. było we Lwowie 11 161 dzieci w wieku obowiązku szkolnego, w tym 980 grekokatolików, ale tylko 489 dzieci uznawało język ukraiński za język macierzysty⁵⁵. Opierając się na przytoczonych danych liczbowych magistrat Lwowa postanowił w 1883 r. nie zakładać odrębnej szkoły, zapowiadając utworzenie klas równorzędnych przy tych szkołach, w których zgłosi się 40 uczniów deklarujących chęć pobierania nauki w języku ukraińskim. Swoją decyzję uzasadniał m.in. tym, że we

⁴⁹ Tamże, k. 81. Uchwała Rady m. Lwowa. 12 IV 1877.

⁵⁰ Tamże, k. 83.

⁵¹ Galicja była podzielona na 20 okręgów szkolnych, obejmujących od 3 do 5 powiatów.

⁵² CDIA f. 178, op. 2, d. 1249, k. 83–91, oraz d. 1250, k. 1.

⁵³ Tamże, k. 97–103. Proboszcz parafii św. Paraskewi ks. Jakub Szwedziński, do którego zwrócono się o informację na temat języka dzieci, ocenił całą akcję podjętą przez władze miejskie jako trudną, kosztowną i bezsensowną. Tamże, k. 128–130. 20 IX 1880.

⁵⁴ CDIA f. 178, op. 2, d. 1259, k. 42.

⁵⁵ Tamże, d. 1250, k. 41.

Lwowie istnieje już szkoła ćwiczeń przy seminarium nauczycielskim oraz że język ukraiński jest przedmiotem obowiązkowym we wszystkich szkołach⁵⁶. Jednakże wiedeńskie ministerstwo oświaty nie podzieliło tych argumentów i nakazało utworzenie oddzielnej szkoły już w roku szkolnym 1884/85. Jej otwarcie nastąpiło dopiero w 1885/86 r. jako zakładu równoległego przy szkole im. Piramowicza. W pierwszym roku istnienia zapisało się do niej 138 uczniów, z tego 132 obrządku greckokatolickiego i 6 rzymskokatolickiego⁵⁷. W 1888 r. utworzono jedną klasę z polskim językiem wykładowym.

W miarę rozwoju ukraińskiego ruchu narodowego i narastania konfliktów narodowościowych nasiliło się dążenie do tworzenia na miejsce szkół utrakwistycznych odrębnych placówek ukraińskich i polskich. W 1904 r. rada gminna w Winnikach pod Lwowem olbrzymią większością głosów podjęła uchwałę o utworzeniu paralelnych klas z ukraińskim językiem wykładowym przy tamtejszej czteroklasowej szkole ludowej. Tylko jeden członek rady (Polak) zgłosił sprzeciw, dowodząc, iż wprowadzenie w życie tej uchwały podzieli najpierw dzieci, później rodziców i zrodzi „nienawiść narodowościową”⁵⁸. Szkolna rada okręgowa we Lwowie odrzuciła uchwałę, uzasadniając, że jej wykonanie „zgubnie wpłynęłoby na wychowanie młodzieży”⁵⁹. W tej sytuacji przedstawiciele społeczności ukraińskiej zwrócili się ze skargą najpierw do wiedeńskiego ministerstwa oświaty, a następnie do samego cesarza. Rada Szkolna Krajowa, zobligowana do rozstrzygnięcia konfliktu, orzekła, iż najpierw należy wspomnianą szkołę podzielić na dwie, czyli na męską i żeńską, i dopiero później podejmować decyzje o klasach paralelnych, gdy w każdej szkole zgłosi się odpowiednia liczba uczniów pragnących pobierać naukę w języku ukraińskim⁶⁰. Rada gminna, w której zdecydowanie przeważali Ukraińcy, nie zaakceptowała tego stanowiska i w 1910 r. podjęła kolejną uchwałę w sprawie podziału szkoły⁶¹. Społeczność polska zareagowała tym razem akcją zbierania podpisów pod zbiorowymi protestami, wiecami oraz oświadczeniami stowarzyszeń kulturalnych, jak Towarzystwo Szkoły Ludowej, „Sokół” i inne⁶². Ostateczna decyzja zapadła dopiero w 1913 r. Rada Szkolna Krajowa orzekła, że z początkiem roku szkolnego 1913/14 może powstać w Winnikach równoległy, ukraiński oddział pierwszej klasy, pod warunkiem zgłoszenia się więcej niż 40 uczniów⁶³. W ten sposób społeczność ukraińska osiągnęła swój cel dopiero po dziewięciu latach starań.

Społeczność ukraińska składała niejednokrotnie za pośrednictwem swoich posłów skargi na odbieranie jej szkół i przekształcanie ich w instytucje polskie oraz na utrudnienia, jakie napotyka w swoich staraniach o tworzenie klas

⁵⁶ Tamże. Szkoła ćwiczeń przy dwujęzycznym seminarium nauczycielskim powstała w 1876 r. W 1880 r. było w niej 250 uczniów.

⁵⁷ CDIA f. 178, op. 2, d. 1259, k. 97.

⁵⁸ Tamże, d. 3980, k. 5. Protokół z posiedzenia rady gminnej w Winnikach, 18 VIII 1901.

⁵⁹ Tamże, k. 7–8. W 1904 r. uczęszczało do tej szkoły 326 dzieci obrządku rzymskokatolickiego, 321 greckokatolickiego i 63 wyznania mojżeszowego. Realizowała ona program szkoły sześcioklasowej. Zatrudniała 16 nauczycieli.

⁶⁰ CDIA f. 178, op. 2, d. 3980, k. 8–21.

⁶¹ Tamże, k. 38–40. W 1910 r. szkoła liczyła 750 uczniów, 349 Polaków i 360 Ukraińców.

⁶² Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w swoim proteście dowodziło, iż chwilowa przewaga Rusinów nie może przemawiać za odebraniem Polakom ich szkoły. Tamże, k. 40.

⁶³ Tamże, k. 40–64.

równoległych przy wyżej zorganizowanych szkołach polskich. Uzałała się też na działalność Towarzystwa Szkoły Ludowej, oskarżając je o planową polonizację za pomocą szkoły⁶⁴. Z kolei ludność polska, głównie wiejska, uskarżała się, że w wielu okręgach Galicji Wschodniej musi posyłać swoje dzieci do szkół ukraińskich. Wobec braku szkół blisko 30% dzieci polskich uczęszczało do szkół z ukraińskim językiem nauczania. Gminy, w których ludność polska miała na omawianych terenach liczebną większość i mogła decydować o języku wykładowym, były raczej nieliczne⁶⁵. Tam więc rozwinęło swoją działalność Towarzystwo Szkoły Ludowej, zakładając samodzielne szkoły bądź dodatkowo klasy z polskim językiem nauczania oraz różnorodne placówki oświaty dorosłych. Celem, jaki przyświecał Towarzystwu, było zapobieżenie rutenizacji dzieci polskich oraz repolonizacja tzw. łacinników, czyli Ukraińców obrządku rzymskokatolickiego⁶⁶. Działalność TSL na tym polu doprowadziła do zaostrenia konfliktów, zakłócających współzycie dwóch narodowości.

SZKOLNICTWO ŚREDNIE

U progu autonomii Galicja była prowincją bardzo zacofaną nie tylko pod względem sieci szkół ludowych. W wyniku dyskryminacyjnej polityki władz austriackich również liczba szkół średnich i kształcącej się w nich młodzieży była niewielka. W 1858/59 r. funkcjonowało 16 gimnazjów (4585 uczniów) i 4 szkoły realne (799 uczniów). Kształciły one przede wszystkim młodzież szlachecką oraz wywodzącą się z rodzin duchowieństwa greckokatolickiego, niemieckiej biurokracji i żydowskiego mieszczaństwa. Wśród uczniów gimnazjów i szkół realnych było 3124 Polaków, 1303 Rusinów, 472 Niemców i 455 Żydów⁶⁷. Po 1867 r., niemal aż do końca stulecia, tempo rozwoju państwowych szkół średnich było bardzo słabe. W 1898/99 r. działało zaledwie 25 gimnazjów i 6 szkół realnych. Oznacza to, że w ciągu czterdziestolecia przybyło tylko 11 publicznych szkół średnich, podczas gdy liczba uczniów zwiększyła się ponad trzykrotnie⁶⁸. Dopiero początek XX w. przyniósł wyraźne zmiany na lepsze, gdy silna presja różnych grup i warstw społecznych, w tym zwłaszcza ludności chłopskiej, zmusiła rząd do rozbudowy sieci szkolnej. W 1908/9 r. działało już 51 gimnazjów państwowych, z tego 31 w Galicji Wschodniej. Kształciło się w nich łącznie 29 991 uczniów (ponad 20 tys. we wschodniej części kraju)⁶⁹. W latach poprzedzających pierwszą wojnę światową liczba

⁶⁴ Powoływano się na przykład Rohatynia, gdzie istnieje sześcioklasowa szkoła polska, mimo iż Polacy stanowią tylko 20% mieszkańców tego miasta, a Ukraińcy – 37%, Żydzi – 42%. CDIA f. 178, op. 1, d. 4805, k. 50–59. Interpelacje poselskie z lat 1913–1914.

⁶⁵ W 1907 r. na 3746 gmin 694 to gminy z większością polską, 2967 z większością ukraińską i 85 z niemiecką (łącznie z ludnością żydowską). K. Piątkowski, *Szkoła ludowa a stosunki narodowościowe w Galicji*, „Przewodnik Oświatowy”, 1910, z. 4–6; Z. Nadobnik, *Szkoły dla mniejszości polskich*, „Szkoła”, 1910, t. I, s. 289–292, 353–356.

⁶⁶ L. Wasilewski, *op. cit.*, s. 171–173; por. M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej. Jak powstało, co zrobiło, do czego dąży. 1891–1911*, Kraków 1911; Z. Próchnicki, *Dwudziestopięćlecie Towarzystwa Szkoły Ludowej (3 maja 1891 – 3 maja 1916)*, Lwów 1916.

⁶⁷ J. Buzek, *Rozwój stanu szkół średnich...*, s. 3, 6.

⁶⁸ Tamże, s. 11, 21, 34. W 1858/9 w gimnazjach i szkołach realnych było 5384 uczniów, a w 1898/9 – 18 892.

⁶⁹ Tamże, s. 70–71. W polskich gimnazjach zlokalizowanych w Galicji Wschodniej było 15 247 uczniów, w ukraińskich – 3 850, w niemieckich (we Lwowie i w Brodach) – 1 218.

szkół średnich, państwowych i prywatnych, uległa dalszemu zwiększeniu. W 1911/12 r. w całej Galicji funkcjonowały 62 państwowe gimnazja i szkoły realne (łącznie 33 172 uczniów) oraz 58 szkół prywatnych (6772 uczn.). Ponad dwie trzecie ogółu uczniów szkół średnich przypadało na Galicję Wschodnią, która liczyła niemal dwukrotnie więcej ludności niż zachodnia część kraju⁷⁰.

W okresie przedautonomicznym młodzież ukraińska stanowiła stosunkowo wysoki odsetek uczniów gimnazjalnych (26,8% w 1861/2 r.). W latach późniejszych, aż do 1880 r., spadł on do 17,5%. Oznacza to, iż w latach 1870/71 – 1880/81 średnia liczba uczniów pochodzenia ukraińskiego wynosiła w każdym roku nieco powyżej 1440⁷¹. Zwiększyła się ona dopiero pod koniec stulecia, gdy poprawił się stan szkolnictwa ludowego, a w miastach zaczęły powstawać bursy dla młodzieży wiejskiej i małomiasteczkowej. Najważniejszym jednak czynnikiem tych zmian było pojawienie się gimnazjów ukraińskich.

Ustawa z 22 czerwca 1867 r., która dała podstawę do spolszczenia całego szkolnictwa średniego, pozostawiła niemiecki język wykładowy w II gimnazjum we Lwowie oraz niższym gimnazjum realnym w Brodach, a język ukraiński w pierwszych czterech klasach lwowskiego gimnazjum akademickiego. Dodajmy, że w latach 1849 – 1856 nauka języka ukraińskiego była obowiązkowa w gimnazjach wschodniogaliczyjskich. Pracowało tam wielu nauczycieli narodowości ukraińskiej. Niektórzy pełnili funkcje dyrektorskie. Po 1867 r. część środowiska nauczycielskiego uległa asymilacji, część zaś stanęła na czele ukraińskiego ruchu narodowego. Niektórzy opowiedzieli się po stronie ugrupowania moskalofilskiego i w tym duchu działali na terenie Galicji bądź przenosili się do zaboru rosyjskiego⁷². W celu zapobieżenia przenoszeniu się agitacji politycznej na teren szkół Rada Szkolna Krajowa przeniosła kilku nauczycieli do gimnazjów w Galicji Zachodniej⁷³. Odpowiadając na zarzut dyskryminowania nauczycieli ukraińskich, Rada Szkolna Krajowa dowodziła, iż jest zmuszona „silną ręką brać w obronę wychowanie publiczne przeciw zgubnym wicherzom” oraz że czyni to z wielką ostrożnością, by obrona interesów szkoły „nie naruszała drogich każdemu uczuć narodowych”. Rozróżnia ona „mętne wicherzenia od czystych objawów przywiązania do ruskiej ziemi, ruskiego ludu i języka, występuje zresztą dopiero czynnie wtedy, gdy zło zagraża karność zakładu, tamuje postęp nauki, wybuchą objawem rozdwójnienia i nienawiści”⁷⁴.

⁷⁰ S. Lehnert, *op. cit.*, s. 71 – 72; E. Romer, I. Weinfeld, *op. cit.*, s. 31.

⁷¹ J. Buzek, *Rozwój stanu szkół średnich...*, s. 20 – 21.

⁷² Do diecezji chełmskiej przeniosł się na przykład dłuгоletni katecheta gimnazjum tarnopolskiego i autor podręczników do nauki religii ks. Łukasz Cybyk oraz ks. Filip Diaczan z gimnazjum lwowskiego. Nauczyciel szkoły realnej w Samborze Józef Carewicz wyjechał do Rosji. CDIA f. 178, op. 1, d. 21, k. 23.

⁷³ Na stanowisko nauczyciela do gimnazjum św. Jacka w Krakowie został przeniesiony Klemens Merunowicz, pracujący wcześniej w lwowskim gimnazjum akademickim. Dyrektorowi gimnazjum w Kołomyi, Teodorowi Biłousowi, powierzono to samo stanowisko w gimnazjum bocheńskim. Już w 1861 r. mieszkańcy Kołomyi domagali się odwołania Biłousa z tego stanowiska, dowodząc, iż jest on „utopistą”, który głosi nienawiść do ludzi innej wiary i języka oraz dąży do skłócenia różnych warstw. CDIA f. 178, op. 1, d. 21, k. 22. RSK do namiestnika 18 III 1871; AGAD 421u. Mieszkańcy Kołomyi do Ministerium Stanu w Wiedniu, 24 VII 1861.

⁷⁴ Rada Szkolna Krajowa odrzucała pomówienia o dyskryminowanie nauczycieli pochodzenia ukraińskiego, podając przykłady awansowania na jej wniosek Izydora Szaraniewicza z gimnazjum akademickiego we Lwowie oraz „Rusina z rodu i pochodzenia” Tymoteusza Mandybura. CDIA f. 178, op. 1, d. 21, k. 24.

Przez dłuższy czas jedyną ukraińską szkołą średnią było wspomniane już gimnazjum akademickie we Lwowie. Spośród nauczycieli tej szkoły rekrutowało się wielu wybitnych ukraińskich działaczy narodowych. Należał do nich m.in. wieloletni poseł i przywódca ukraińskiego klubu w Sejmie Krajowym Julian Romańczuk. Starania o nowe gimnazja ukraińskie oraz o inne koncesje na rzecz nauki i kultury wiążą się przeważnie z jego nazwiskiem. Zgodnie z postanowieniami ustawy z 22 czerwca 1867 r. decyzja o poszerzeniu zakresu nauczania w gimnazjach języka ukraińskiego, utworzeniu klas paralelnych bądź oddzielnej szkoły ukraińskiej należała wyłącznie do Sejmu Krajowego. Uprawnienia Rady Szkolnej Krajowej były w tym zakresie ograniczone. W 1875 r. utraciła ona na rzecz ministerstwa oświaty w Wiedniu prawo mianowania nauczycieli i dyrektorów szkół średnich.

W 1884 r. poseł J. Romańczuk złożył w Sejmie wniosek o rozszerzenie zakresu nauczania języka ukraińskiego w gimnazjach oraz o utworzenie oddzielnego gimnazjum w Przemysłu. Sejm po długich dyskusjach w komisji szkolnej dopiero w 1887 r. podjął uchwałę o zorganizowaniu w tym mieście klas paralelnych przy polskim gimnazjum⁷⁵. Było ono nadmiernie przepełnione. Ukraińcy stanowili ponad 30% ogółu uczniów⁷⁶. Po upływie 8 lat klasy równoległe zostały w 1895 r. przekształcone w odrębne gimnazjum ukraińskie. W podobny sposób powstawały dwa kolejne gimnazja: w Kołomyi w latach 1892–1900 i w Tarnopolu w latach 1898–1906⁷⁷. W innym trybie doszło do założenia gimnazjum ukraińskiego w Stanisławowie. Gdy w 1903 r. Sejm pod presją posłów o orientacji endeckiej odrzucił wniosek o powołanie tej szkoły, posłowie ukraińscy na znak protestu złożyli swoje mandaty⁷⁸. W roku następnym wniosek ten uzyskał aprobatę Sejmu i w 1905 r. rozpoczęło działalność kolejne gimnazjum ukraińskie jako szkoła w pełni samodzielna⁷⁹. Nie powiodły się natomiast próby uzyskania zgody centralnych władz austriackich na otwarcie gimnazjów z pominięciem Sejmu Krajowego. Gdy władze powiatowe w Czortkowie podjęły starania o otwarcie w tym mieście polskiego gimnazjum, lwowskie ukraińskie stowarzyszenie polityczne pod nazwą Narodna Rada zwróciło się do ministra oświaty w Wiedniu z memoriałem, zawierającym żądanie otwarcia tam gimnazjum ukraińskiego oraz przekształcenia czteroklasowego gimnazjum w Buczaczu w pełną szkołę średnią z ukraińskim językiem wykładowym⁸⁰. Wystąpienie to spowodowało przerwanie przez Polaków dalszych starań o szkołę w Czortkowie.

⁷⁵ AGAD 7u. Sprawozdanie Wydziału Krajowego z 17 X 1884 r. oraz komisji szkolnej z 16 XII 1885.

⁷⁶ Por.: *Ruska gimnazja w Peremysli a polska prasa*, „Diło”, 1887, nr 3; *Kuda nam teper zwernutiś?*, „Diło”, 1887, nr 5.

⁷⁷ Sejmowa komisja szkolna poparła wniosek posła Damiana Sawczaka (1892 r.) o założenie gimnazjum w Kołomyi. W istniejącym w tym mieście polskim gimnazjum, liczącym 428 uczniów, było 168 Ukraińców. AGAD 421u.

⁷⁸ F. Podleski, *op. cit.*, s. 85.

⁷⁹ Petycja o założenie gimnazjum w Stanisławowie wpłynęła do Sejmu w 1900 r. Złożyło ją Ruskie Towarzystwo Pedagogiczne. Dyrektorem nowego gimnazjum został mianowany dotychczasowy nauczyciel gimnazjum polskiego w Stanisławowie Mikołaj Sabat, grekokatolik, władający językiem polskim, ukraińskim, niemieckim, włoskim i francuskim. AGAD 2424.

⁸⁰ Autorzy memoriału dowodzili, że w gimnazjum w Buczaczu kształci się więcej Ukraińców niż Polaków. W 1883 r. pierwszych było 75, drugich 70. CDIA f. 178, op. 3, d. 319, k. 61. Narodna Rada do ministra oświaty 6 III 1889. Ukraińskie gimnazjum w Czortkowie powstało dopiero w 1911 r. jako szkoła prywatna.

W latach dziewięćdziesiątych stosunki polsko-ukraińskie uległy wyraźnej poprawie. Namiestnik Galicji Kazimierz Badeni oraz wiceprezydent Rady Szkolnej Krajowej Michał Bobrzyński dążyli do zawarcia ugody z Ukraińcami za cenę ustępstw w dziedzinie oświaty i nauki. Zawarto więc porozumienie z przywódcą klubu poselskiego J. Romańczukiem, przewidujące m.in. utworzenie nowych gimnazjów, wprowadzenie do szkolnictwa pisowni fonetycznej w miejsce etymologicznej, rządowe subwencje dla Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki oraz powołanie w Uniwersytecie Lwowskim katedry historii Ukrainy⁸¹. Za czasów wiceprezydentury M. Bobrzyńskiego (1890 – 1901) przybyło nie tylko szkół polskich, lecz i ukraińskich. Sprawując w latach 1908 – 1913 urząd namiestnika Galicji, usiłował rozwiązać nabrzmiały problem ukraińskiego szkolnictwa średniego, lecz polska konserwatywna opozycja dość skutecznie torpedowała w Sejmie jego politykę⁸². Tak więc do 1914 r. powstało tylko jedno państwowe gimnazjum ukraińskie poprzez usamodzielnienie filii gimnazjum akademickiego we Lwowie⁸³. Łącznie zatem Ukraińcy uzyskali 6 gimnazjów państwowych, ale tylko 2 powstały w XX w.

W 1902/3 r. w czterech gimnazjach ukraińskich było 2105 uczniów, a w polskich gimnazjach i szkołach realnych, działających na terenach Galicji Wschodniej – 9486⁸⁴. W 1908/9 r. w pięciu gimnazjach ukraińskich było 3850 uczniów, a w 24 polskich 15 247⁸⁵. Dodać tu należy, że w wielu gimnazjach polskich liczba młodzieży ukraińskiej była znaczna. Zjawisko to występowało również w tych miastach, w których istniały gimnazja ukraińskie.

Jedną z przyczyn, dla których społeczność ukraińska domagała się własnych szkół średnich, było niedocenywanie języka i kultury ukraińskiej przez gimnazja polskie. Ustawa z 1867 r. obligowała wprawdzie do nauczania drugiego języka krajowego, ale jej postanowienia nie były przestrzegane przez większość szkół polskich. Dodajmy, że wszystkie gimnazja ukraińskie nauczały języka polskiego po 2 godziny tygodniowo w ciągu 8 lat, mimo że uczniów polskich nie miały. W rezultacie tego stanu rzeczy inteligencja ukraińska wyróżniała się nie tylko dwujęzycznością, lecz i dobrą znajomością polskiej kultury, stając się dla polskiej inteligencji poważnym konkurentem na ograniczonym przecież galicyjskim rynku pracy⁸⁶.

Od 1898 r. Rada Szkolna Krajowa zaczęła podejmować nieśmiałe próby upowszechniania nauki drugiego języka krajowego, m.in. pod naciskiem po-

⁸¹ Objął ją w 1894 r. wybitny historyk pochodzący z Kijowa Michał Hruszewski. J. Gruchała, *op. cit.*, s. 36–37; E. Hornowa, *op. cit.*, s. 121.

⁸² Prezydentem Rady Szkolnej Krajowej był z urzędu namiestnik Galicji. M. Bobrzyński, *op. cit.*, s. 173; W. M. Bartel, *Galicyjska Rada Szkolna Krajowa. Czasy, instytucja, ludzie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze”, 1980, z. 86, s. 45 i n.

⁸³ W 1908/9 r. ukraińskie gimnazjum akademickie we Lwowie miało 1287 uczniów. J. Buzek, *Rozwój stanu szkół średnich...*, s. 71.

⁸⁴ S. Łucki, *op. cit.*, s. 35. W całym omawianym okresie nie było ukraińskich szkół realnych zarówno państwowych, jak prywatnych.

⁸⁵ J. Buzek, *Rozwój stanu szkół średnich...*, s. 71.

⁸⁶ W gimnazjach ukraińskich na naukę języka ojczystego przeznaczano 3 godziny w tygodniu, na naukę niemieckiego od 6 godzin w I klasie do 4 w klasie ósmej. Biblioteki szkolne zawierały wiele książek polskich. Niemal połowę obowiązkowych lektur stanowiły bowiem pozycje polskie. Por. *Sprawozdanie dyrekcji c.k. akademickiej gimnazji za rik szkolnyj 1897/8 i 1898/9 oraz: Zвіт dyrekcji c.k. II Gimnazji w Kołomyi za rik szkolnyj 1902/3 i 1905/6.*

słów ukraińskich, zwłaszcza profesora literatury w Uniwersytecie Lwowskim Aleksandra Barwińskiego. Jej okólnik zalecał dopuszczenie do nauki języka ukraińskiego tych uczniów, których rodzice wyraźnie sobie tego życzą. Zezwalał też na umieszczanie, na wniosek abiturientów, na świadectwach dojrzałości stopni z tego przedmiotu. W szkołach z małą liczbą Ukraińców nauka tego języka miała się odbywać tylko w klasach od IV do VI, a w tych, które miały ich wielu – we wszystkich ośmiu klasach⁸⁷. W latach późniejszych, gdy ponawiały się żądania polityków ukraińskich w sprawie kreowania nowych szkół średnich, skutecznie torpedowane przez większość sejmową, Rada Szkolna Krajowa oraz sam namiestnik Bobrzyński zaczęli forsować politykę utrakwizacji gimnazjów oraz obowiązkowego nauczania dwóch języków krajowych. W 1909 r. wprowadzono czasową naukę kilku przedmiotów w języku ukraińskim w dwóch polskich gimnazjach (Brzeżany i Stryj)⁸⁸. W tymże roku opracowano plan nauki języka ukraińskiego w gimnazjach państwowych polskich i utrakwistycznych, wprowadzając go do kilku polskich gimnazjów. W 1910 r. język ukraiński stał się przedmiotem obowiązkowym w polskich gimnazjach państwowych w Kołomyi, Samborze, Tarnopolu, Trembowli, Tłumaczu i Lwowie oraz w szkole realnej w Rawie Ruskiej⁸⁹. Nauczano go we wszystkich klasach po dwie godziny tygodniowo. W ten sposób młodzież polska miała nie tylko poznać drugi język krajowy, lecz i literaturę ukraińską. Plan przewidywał bowiem lekturę utworów Tarasa Szewczenki, Markiana Szaszkewicza, Iwana Franki, Iwana Kotlarewskiego, Stepana Rudańskiego i innych⁹⁰. W gimnazjach utrakwistycznych na naukę w języku polskim przypadać miało 118 godzin tygodniowo łącznie w ośmiu klasach, a w języku ukraińskim 114. Większość przedmiotów miała być nauczana zarówno po polsku, jak i ukraińsku. Na naukę historii przewidziano na przykład 10 godzin zajęć w języku ukraińskim i 11 w polskim, a matematyki odpowiednio 15 i 8 godzin. Języka polskiego i ukraińskiego nauczano po 3 godziny tygodniowo w każdej klasie. Wszystkie lekcje łaciny (46 godz. w tygodniu) prowadzone były w języku polskim, a lekcje greki (28 godz. tyg.) wyłącznie w języku ukraińskim⁹¹.

W 1909 r. powstały dwa gimnazja dwujęzyczne utrzymywane przez władze miejskie – w Rohatynie i w Jaworowie. Nie satysfakcjonowało to jednak ani Polaków, ani Ukraińców. Sieć szkół średnich była bowiem zbyt rzadka w stosunku do zwiększających się potrzeb. Wiele gimnazjów liczyło ponad 1000 uczniów. Wedle opinii Rady Szkolnej Krajowej, przekazanej w 1905 r. wiedeńskiemu ministerstwu oświaty, na 46 gimnazjów aż 34 są przepelnione do „stanu nienormalnego”. Rada sygnalizowała pilną potrzebę utworzenia przynajmniej 9 nowych gimnazjów i 5 szkół realnych⁹². Po 1905 r. zwiększała się też liczba szkół prywatnych, tak polskich, jak ukraińskich. Społeczność ukraińska założyła do 1914 r. 9 gimnazjów prywatnych, które w ostatnim roku przed wybu-

⁸⁷ AGAD 7u. Okólnik RSK, 20 VII 1898.

⁸⁸ Wniosek posła ukraińskiego Eugeniusza Oleśnickiego z 1907 r. o utworzenie w tych miastach oddzielnych gimnazjów nie uzyskał aprobaty sejmu. AGAD 171u. M. Bobrzyński do Wydziału Krajowego 21 IX 1909.

⁸⁹ AGAD 415u. M. Bobrzyński do ministra oświaty. 15 X 1910.

⁹⁰ Tamże. Plan nauki języka ruskiego.

⁹¹ Tamże. M. Bobrzyński do ministra oświaty. 15 VII 1909.

⁹² AGAD 227u. Prezydium Rady Szkolnej Krajowej do ministra oświaty. 2 XII 1905.

chem wojny objęły 1777 uczniów⁹³. Szkoły te były zlokalizowane m.in. w Dolinie, Horodence, Jaworowie, Rohatynie i Czortkowie. Były one utrzymywane przez Ruskie Towarzystwo Pedagogiczne założone w 1881 r. Mimo usilnych starań o upaństwowienie niektórych szkół, zwłaszcza w Czortkowie, Jaworowie i Rohatynie, popieranym zresztą przez Radę Szkolną Krajową, pozostawały jednak instytucjami prywatnymi. Dopiero w czasie wojny ministerstwo oświaty przyznało im subwencję⁹⁴. W 1909 r. powstała nowa organizacja pod nazwą Krajowyj Sojuz Szkilnyj, która stawiała sobie za cel zakładanie ukraińskich szkół ludowych i średnich oraz gromadzenie środków finansowych na fundusz szkoły narodowej („Ridna Szkoła”). Czerpała ona wzory z polskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej oraz działającego na ziemiach czeskich Niemieckiego Związku Szkolnego (Der Deutsche Schulverein). Wymienione stowarzyszenia prowadziły szeroką akcję zbierania składek na rzecz oświaty narodowej. Na czele komitetu kierującego akcją Krajowego Związku Szkolnego stanął wybitny historyk ukraiński M. Hruszewski⁹⁵.

Wraz ze zwiększającym się napływem młodzieży ukraińskiej do szkół średnich powstawały w miastach bursy fundowane przez organizacje narodowe oraz osoby indywidualne. Podczas gdy w połowie XIX w. z gimnazjów korzystała przede wszystkim młodzież ze środowiska inteligenckiego, głównie synowie duchownych, to pięćdziesiąt lat później zdecydowaną większość uczniów stanowiły dzieci chłopskie⁹⁶. W 1902/3 r. w dziesięciu miastach wschodniogalicyskich funkcjonowało już 18 burs, z których korzystało 699 uczniów. W samej Kołomyi istniały trzy bursy, a wśród nich chłopska, utrzymywana przez mieszkańców wsi Bałyńcia (pow. kołomyjski). Chłopska bursa we Lwowie była utrzymywana ze składek inteligencji ukraińskiej. W latach późniejszych powstawały nowe tego rodzaju zakłady przeważnie z inicjatywy stowarzyszeń oświatowych i związków nauczycielskich. Stowarzyszenia te organizowały ponadto wakacyjne kursy przygotowawcze dla kandydatów do gimnazjów. Własne bursy utrzymywały też organizacje moskalofilskie, lecz część z nich została zamknięta w wyniku lustracji, która ujawniła fakty potajemnego nauczania w nich języka rosyjskiego⁹⁷.

Rozwój szkolnictwa ludowego, powstanie prywatnych szkół ukraińskich oraz burs i internatów, a także akcja stypendialna przyczyniły się do wzrostu liczby Rusinów w gimnazjach, ale nie był to wzrost imponujący. W 1911/12 r. we wszystkich męskich gimnazjach państwowych oraz szkołach realnych pobierało naukę 33 172 uczniów, z tego 18 369 wyznania rzymskokatolickiego, 7615 – mojżeszowego i 6898 greckokatolickiego. Na inne wyznania, głównie

⁹³ Tamże. 416u. Prezydium RSK do ministra oświaty. 25 V 1914.

⁹⁴ CDIA f. 179, op. 1a, d. 93. Ukraińskie Towarzystwo Pedagogiczne do ministra oświaty, 29 XII 1916, oraz f. 178, op. 3, d. 859. Prośby tegoż Towarzystwa o subwencje na utrzymanie szkół z lat 1915–1916.

⁹⁵ U.P.T. *Jak wono zawiazalosja, jak roslo i rozwiazalosja*, Lwów 1921, s. 8–12; *Z akcji Rusinów na polu szkolnictwa*, „Muzeum”, 1910, t. I, s. 319.

⁹⁶ W 1902/3 r. w ukraińskim gimnazjum w Kołomyi było 442 uczniów, w tym 207 synów chłopskich, 80 synów duchownych. Z rodzin nauczycieli ludowych wywodziło się 45, mieszczan i rzemieślników – 31, urzędników państwowych – 29. Reszta przypadała na inne zawody. Por. *Zwīt direkcji c.k. II Gimnazji w Kołomyi...*,

⁹⁷ M. Bobrzyński, *op. cit.*, s. 298.

ewangelickie, przypadło 290 uczniów. W tym samym czasie w prywatnych gimnazjach męskich i żeńskich uczyły się ogółem 6772 osoby, w tym 3403 obrządku rzymskokatolickiego, 1502 greckokatolickiego i 1823 wyznania mojżeszowego⁹⁸. Łącznie więc we wszystkich szkołach średnich bez seminariów nauczycielskich kształciło się 8400 młodzieży ukraińskiej, jeśli kryterium wyznaniowe przyjmujemy za kryterium rozstrzygające o przynależności narodowej. Wśród uczniów obrządku greckokatolickiego była zapewne młodzież ze spolonizowanych rodzin ukraińskich, a wśród katolików synowie i córki Ukraińców. W szkołach czysto ukraińskich można było bowiem spotkać uczniów obrządku rzymskokatolickiego. W przededniu wybuchu wojny światowej liczba młodzieży ukraińskiej zapewne nieco się powiększyła, gdyż przybywało klas w funkcjonujących od niedawna szkołach prywatnych.

Niezbyt liczna była też młodzież ukraińska w państwowych zakładach kształcenia nauczycieli. Zakładane od 1871 r. seminaria nauczycielskie dzieliły się na polskie i dwujęzyczne. Mimo rozlicznych zabiegów do 1914 r. nie powstało ani jedno państwowe seminarium z ukraińskim językiem wykładowym. Władze galicyjskie wychodziły z założenia, że przyszły nauczyciel szkoły ludowej, zwłaszcza wiejskiej, musi być przygotowany do prowadzenia lekcji w dwóch językach krajowych. Publicystyka ukraińska dowodziła z kolei, że w ten sposób przygotowywano Polaków do pracy w wiejskich szkołach ukraińskich w celach polonizacyjnych⁹⁹. Do 1912 r. powstało 18 seminariów państwowych (14 męskich i 4 żeńskie), z tego 8 z polskim językiem wykładowym i 10 dwujęzycznych. Zakłady utrakwistyczne zlokalizowane były we Lwowie (męskie i żeńskie), Brzeżanach, Czortkowie, Przemyślu, Samborze, Sokalu, Stanisławowie, Tarnopolu i Zaleszczykach¹⁰⁰. We wschodniej części kraju funkcjonowało w 1911/12 r. 13 seminariów, z tego 3 żeńskie. Kształciły one łącznie 3368 osób. Były wśród nich 2183 osoby obrządku rzymskokatolickiego i 1093 obrządku greckokatolickiego¹⁰¹. Starania podejmowane przez Ruskie Towarzystwo Pedagogiczne (od 1899 r.) o założenie na koszt państwa seminariów żeńskich z wykładowym językiem ukraińskim w Kołomyi i Stanisławowie zostały negatywnie zaopiniowane przez komisję sejmową, która opowiedziała się za przestrzeganiem zasady dwujęzyczności¹⁰². Wspomniane Towarzystwo Pedagogiczne założyło więc dwa prywatne seminaria żeńskie (we Lwowie i Kołomyi), a SS. Bazylianki w Jaworowie i Stanisławowie¹⁰³.

DZIAŁALNOŚĆ SPOŁECZNO-OŚWIATOWA

Narodowy ruch ukraiński nie ograniczał się do starań o rozwój i modernizację szkół państwowych i samorządowych. Rozbudzał on zarazem różnorodne inicjatywy społeczne, których wyrazem było powstawanie organi-

⁹⁸ S. Lehnert, *op. cit.*, s. 71–73.

⁹⁹ Por. *Ukraińska szkoła pod polskim jarmom u schodnij Halycyni*, Wiedeń 1921, s. 6–7.

¹⁰⁰ *Sprawozdanie C.K. Rady Szkolnej Krajowej... za 1911/12*, s. 81. O seminariach nauczycielskich por. C. Majorek, *System kształcenia nauczycieli szkół ludowych w Galicji doby autonomicznej (1871–1914)*, Wrocław 1971.

¹⁰¹ S. Lehnert, *op. cit.*, s. 27.

¹⁰² AGAD 3024. Sprawozdanie komisji szkolnej, 28 IV 1900 r.

¹⁰³ S. Łucki, *op. cit.*, s. 35–36. CDIA f. 178, op. 2, d. 5302. Sprawozdanie z działalności seminarium nauczycielskiego w Tarnopolu.

zacji oświatowych, naukowych i gospodarczych. Integrowały one społeczność ukraińską, utrwalały więź narodową przez upowszechnianie języka i kultury oraz tradycji historycznej, tworzyły wreszcie nowe wartości kulturalne. Torowały też drogę postępowi w dziedzinie gospodarczej przez rozwijanie ruchu spółdzielczego, zakładanie towarzystw kredytowych, spółek przemysłowo-handlowych oraz przez upowszechnianie nowoczesnej wiedzy rolniczej. Postęp w dziedzinie ekonomicznej wpływał bezpośrednio na kształtowanie się aspiracji oświatowych warstwy chłopskiej oraz na możliwości ich zaspokajania.

Ogromną rolę w kształtowaniu ukraińskiej świadomości narodowej odegrało stowarzyszenie Proświta, założone w 1868 r. przez grupę inteligencji. W pierwszym dwudziestoleciu swego istnienia Proświta zajmowała się głównie wydawaniem książek, organizowaniem czytelni dla ludu oraz chórów i teatrów amatorskich. Od 1890 r. rozszerzyła swoją działalność na sferę gospodarczą, zakładając m.in. kasy pożyczkowe, sklepiki ludowe, wspólne spichlerze gminne oraz wydając książki rolnicze. Utworzyła też fundusz stypendialny dla kształcącej się młodzieży, który w 1903 r. wynosił 120 tys. koron. W 1940 r. miała 16 tys. członków, przeważnie chłopów, a pięć lat później 28 tys. W 1909 r. utrzymywała 2164 czytelnie, 194 chóry i 170 teatrów amatorskich. Do połowy 1913 r. liczba czytelni wzrosła do 2650¹⁰⁴. Lokale czytelni służące za miejsce spotkań i dyskusji politycznej były narażone na częste rewizje policyjne. Zdarzały się też przypadki zamykania czytelni na mocy decyzji władz administracyjnych¹⁰⁵.

Jednym z najważniejszych osiągnięć Proświty były jej wydawnictwa obejmujące beletrystykę oraz książki popularnonaukowe. Do 1913 r. wydała 370 tytułów o łącznym nakładzie 5 milionów egzemplarzy. Obejmowały one utwory pisarzy ukraińskich (T. Szewczenko, S. Rudański, Ołeksza Storożenko, Izidor Worobkiewicz, Grigorij Kwitka-Osnowianienko i inni). Spośród publikacji popularnych szczególnym uznaniem cieszyły się książki dla rolników, jak np. *Wzircewyj gospodar (Wzorowy gospodar)* Kazimierza Miczyńskiego, *Pasieka* – Mykoły Michalewicza i *Poradnik higieniczno-lekarski* – Eugeniusza Ozorkiewicza¹⁰⁶. Proświta korzystała z subwencji państwowych, mimo iż niektóre jej wydawnictwa budziły zastrzeżenia władz oświatowych. Analizy dokonywane przez Radę Szkolną Krajową kończyły się nieraz opinią, że część utworów literackich nie nadaje się do użytku młodzieży, gdyż przedstawia „naród, z którym się żyje na tej samej ziemi, w najczarniejszych barwach, jako wroga wszystkiego co ludzkie”. Za niepożądane z wychowawczego punktu widzenia uznawano te utwory, które opowiadają o maltretowaniu chłopów ukraińskich przez polskich panów oraz o walkach polsko-kozackich¹⁰⁷.

Szczególną rolę w rozwoju nauki i kultury ukraińskiej odegrało założone w 1873 r. Towarzystwo Naukowe im. Szewczenki. Skupiło ono wokół siebie nie tylko uczonych z Galicji, lecz z całej Ukrainy. Organizowało i wspierało badania w różnych dziedzinach nauki, specjalnie jednak w zakresie historii, dziejów

¹⁰⁴ CDIA f. 178, op. 1, d. 4779. Zarząd Proświty do ministra oświaty (listopad 1913). Por. S. Łucki, *op. cit.*, s. 37–38, oraz J. Grabiec, *Współczesna Polska w cyfrach i faktach*, Kraków [1912], s. 86 i n.

¹⁰⁵ W 1908 r. zamknięto czasowo czytelnie w Hinkowcach (pow. Zaleszczyki) oraz w Husiatynie pod zarzutem uprawiania w nich agitacji politycznej. CDIA f. 146, op. 8, d. 876, k. 1–6.

¹⁰⁶ CDIA f. 178, op. 1, d. 4779, k. 3–6.

¹⁰⁷ Tamże, k. 8–12, oraz d. 4663, k. 1–9.

języka i literatury oraz etnografii. Przyczyniło się również do opracowania i upowszechnienia ukraińskiej terminologii naukowej. Wydawało liczne serie prac z poszczególnych dziedzin nauki. W dziejach nauki ukraińskiej zajmuje podobną pozycję, jak krakowska Akademia Umiejętności w historii nauki polskiej¹⁰⁸.

Mrówczą pracą organiczną, zwłaszcza na polu oświaty i wychowania, prowadziło założone w 1881 r. Ruskie Towarzystwo Pedagogiczne. Powstało z inicjatywy działaczy narodowych opowiadających się wówczas za ugodą z polskimi władzami. Wśród założycieli był m.in. Włodzimierz Barwiński, redaktor „Difa”, wychodzącego od 1880 r., oraz profesorowie Uniwersytetu Lwowskiego: Franciszek Kostek i Emilian Ogonowski. Od 1884 r. funkcję prezesa Towarzystwa pełnił dyrektor gimnazjum akademickiego Wasyl Inicki, a od 1891 r. profesor uniwersytetu Aleksander Barwiński. Utworzyło fundusz zapomogowy dla nauczycieli, zorganizowało we Lwowie bursę dla młodzieży gimnazjalnej (Instytut św. Mikołaja), wydawało książki dla młodzieży oraz dwa czasopisma: „Uczytel”, poświęcone sprawom pedagogicznym, oraz „Dzwinek” (Dzwonek), przeznaczone dla dzieci. Organizowało bursy, kursy przygotowawcze dla kandydatów do gimnazjum, kursy dla analfabetów oraz konferencje pedagogiczne. Prowadziło szeroką kampanię uświadamiającą na rzecz szkolnictwa narodowego, występowało do władz z licznymi wnioskami w sprawie szkół ukraińskich. Zakładało wreszcie i utrzymywało własne szkoły ludowe, wydziałowe, seminaria nauczycielskie i gimnazja. Miało ponad 50 oddziałów terenowych. Liczba jego członków wzrosła w latach 1891–1910 z 631 do 4298. W 1912 r. zmieniło swoją nazwę na Ukraińskie Pedagogiczne Towarzystwo. Cieszyło się ono szerokim poparciem społeczności ukraińskiej¹⁰⁹.

W latach 1906–1908 powstały dwie organizacje nauczycieli ukraińskich, które stawiały sobie za cel zarówno obronę zawodowych interesów nauczycielskich, jak i troskę o dobro szkoły. Pierwszą z nich była Wzajemna Pomoc (Pomoc Wzajemna), skupiająca głównie nauczycieli szkół ludowych. Oprócz troski o interesy nauczycieli zajmowała się zakładaniem stałych i wędrownych bibliotek, przedszkoli oraz kursów dokształcających. Utrzymywała bliskie kontakty ze swoim polskim odpowiednikiem – Krajowym Związkiem Nauczycielstwa Ludowego, organizując m.in. wspólne wiece w sprawie szkół ludowych, ale próby połączenia tych dwóch organizacji, podejmowane przez Polaków, zakończyły się niepowodzeniem¹¹⁰. W 1908 r. powstała Uczytelska Hromada, skupiająca profesorów szkół wyższych oraz nauczycieli gimnazjów, szkół realnych, seminariów nauczycielskich oraz szkół zawodowych. Wzorowała się niewątpliwie na polskim Towarzystwie Nauczycieli Szkół Wyższych. Za swój cel uznała organizowanie zjazdów i konferencji, wydawanie czasopism i podręczników oraz upowszechnianie najnowszych zdobyczy nauki. Jej inicjatorami byli: emerytowany nauczyciel gimnazjalny i wieloletni poseł Julian Romańczuk oraz profesor Uniwersytetu Lwowskiego, znany historyk literatury, Kiryło Stuziński¹¹¹.

¹⁰⁸ S. Łucki, *op. cit.*, s. 38–41.

¹⁰⁹ U.P.T. *Jak wono zawiazalosja...*, s. 1–12; S. Łucki, *op. cit.*, s. 41. CDIA f. 178, op. 2, d. 4221. Sprawozdanie z działalności za 1906 r.

¹¹⁰ CDIA f. 146, op. 58, d. 570 (Akta Namiestnictwa).

¹¹¹ CDIA f. 146, op. 8, d. 875.

Bardzo mały zasięg oddziaływania miały stowarzyszenia reprezentujące kierunek moskalofilski. Założona w 1848 r. Hałycko-Ruska Matycia, której pierwotnym celem było krzewienie oświaty wśród ludu i pielęgnowanie języka ukraińskiego, rychło sprzeniewierzyła się swemu programowi i prawie nie przejawiała działalności, jeśli nie liczyć wystąpień o prawo do nauczania języka rosyjskiego¹¹². Bardziej aktywne było Obszczestwo im. M. Kaczkowsko, które zakładało i utrzymywało czytelnie wiejskie oraz wydawało książki, pisane przeważnie w języku starosłowiańskim z domieszką rosyjskiego¹¹³.

*
* *

Szkolnictwo odegrało doniosłą rolę w kształtowaniu narodu ukraińskiego i jego kultury. Przyczyniło się do rozwoju warstwy inteligencji, która wyróżniała się dwujęzycznością oraz znajomością dwóch kultur — ukraińskiej i polskiej. Również szkolnictwo ludowe, działające na pograniczu językowo-etnicznym, gdzie istniały liczne małżeństwa mieszane, zaszczerpało młodemu pokoleniu wartości dwóch kultur, języków, tradycji, obyczajów i obrządków religijnych.

Szkolnictwo ukraińskie przyczyniło się do całkowitego niemal zahamowania procesów polonizacyjnych, tak wyraźnych jeszcze w pierwszej połowie XIX w. Wraz z instytucjami oświaty dorosłych torowało też drogę do umacniania ekonomicznych podstaw życia narodowego.

Koncesje ze strony polskich grup rządzących na rzecz szkolnictwa ukraińskiego, zwłaszcza średniego, były przeważnie wynikiem doraźnych układów politycznych, a nie konsekwencją uznania konstytucyjnego prawa Ukraińców do posiadania własnych instytucji edukacyjnych. Rodziło to dodatkowo konflikty, których echa odbijały się daleko poza granicami Galicji, osłabiając moralną wymowę polskich głosów, protestujących przed europejską opinią publiczną przeciwko pruskiej polityce germanizacyjnej oraz rusyfikacji szkolnictwa w Królestwie Polskim.

Wspomnieć jednak trzeba, że mimo niewątpliwych przejawów dyskryminacji Ukraińców w dziedzinie szkolnictwa tylko na terenie Galicji naród ten miał pełną swobodę w pracach na rzecz rozwoju swojej oświaty i kultury. Na tak zwanej prawobrzeżnej Ukrainie, pozostającej pod panowaniem Rosji, od 1876 r. aż po rok 1905 używanie języka ukraińskiego w szkole, w druku i teatrze było surowo zakazane¹¹⁴. Również na Zakarpackiej Rusi, wchodzącej w skład państwa węgierskiego, szkolnictwo ukraińskie zostało w początkach XX w. niemal całkowicie zmadziaryzowane. Dodajmy, że średnich szkół ukraińskich nie było tam w ogóle¹¹⁵.

¹¹² S. Łucki, *op. cit.*, s. 37, 223; AGAD 415u. Hałycko-Ruska Matycia. Memorial z 2 IV 1908 r.

¹¹³ S. Łucki, *op. cit.*, s. 223—224; L. Wasilewski, *op. cit.*, s. 103—107.

¹¹⁴ R. I. Rodin, *Narodnoje obrazowanije na prawobiereżnoj Ukrainie w 70—80 gody XIX wieka*, Kijew 1969, s. 27, 49. Por. też: A. I. Piskunow (red.), *Oczerki istorii szkoly i piedadagogiczeskoj mysli narodow SSSR. Wtoraja połowina XIX w.*, Moskwa 1976.

¹¹⁵ M. N. Kuźmin, *op. cit.*, s. 180—185; J. Chlebowczyk, *O prawie do bytu małych i młodych narodów...*, s. 286—288.

JÓZEF MIĄSO

THE HISTORY OF THE UKRAINIAN EDUCATIONAL SYSTEM IN GALICIA
(1867–1914)

Summary

The author discusses the history of the Ukrainian educational system in Galicia which was then part of the Habsburg monarchy in the years 1772–1918. In the sixties of the 19th century Galicia was granted autonomy. Galicia was a multinational country – the number of Polish citizens amounted to 45.8%, Ukrainians to 42.2% and Jews to 11%. Ukrainians inhabited chiefly the eastern part of the country, where they constituted 70% of the population, mostly of peasant origin.

In the years 1869–1911 the number of country schools in Galicia increased from 2476 (164,000 pupils) to 5580 (1,082,974 pupils), in that number – 2420 schools with the Ukrainian language of instruction. Ukrainian schools usually taught Polish, yet there were also bilingual schools. Ukrainian state schools, situated mainly in the country, generally had one or two standards, and did not prepare pupils for secondary schools.

In the middle of the 19th century Ukrainian school children constituted about 30% of the total number of secondary school pupils (grammar schools and real schools). After 1870 the number of Ukrainian school children fell down to 17.5%. The situation improved when 6 state grammar schools and 9 private ones were founded under strong pressure of Ukrainian members of the Parliament. In 1911/12 there were 8400 young Ukrainians studying in secondary schools. Ukrainian schools taught Polish, whereas the Polish ones taught Ukrainian rather rarely. Thus, the graduates had the knowledge of two languages and two cultures.

There were not any Ukrainian training colleges, they were either Polish or bilingual. Ukrainian school children constituted only around 30% out of the total number of pupils.

Scientific and educational associations and teachers' societies exerted great influence on the development of the Ukrainian educational system and culture. The association called "Prošwita" (Education), founded in 1868, published its own books, established reading rooms, amateur choirs and theatres. In 1913 the association supervised 2650 reading rooms. In 1873 the Shevtchenko Memorial Scientific Society was founded. It initiated and carried studies of various fields of knowledge, especially as far as the Ukrainian language, literature, history and geography were concerned. It elaborated and then made known the Ukrainian scientific terminology. The Ukrainian Pedagogical Society, founded in 1881, played a considerable role in the growth of the educational system of secondary schools, both state and private. It founded schools and helped to maintain them, organized boarding-schools for pupils from the country or small towns. It also prepared training courses for those who wanted to enter secondary schools. The society issued its organ entitled "Uczytel" (The Teacher). In 1910 it had 4298 members.

The presented above educational system had strong impact on the Ukrainian nation and it stimulated the development of its culture, which in turn resulted in the rise of numerous intelligentsia which contributed to the modernization of many social and economic institutions. Therefore, the process of Polonization of the Ukrainian intelligentsia, which in the first half of the 19th century was easily assimilated, was stopped.

The Polish political elites, which in fact governed Galicia, made some concessions to the Ukrainian educational system; they were however insufficient for that over three-million national group. Educational policy of Polish elites was often contrary to the constitutional right of each national minority to run schools which could cultivate its language and culture.

Translated by Irena Jurzyniec

ЮЗЕФ МІНСО

ИЗ ИСТОРИИ СИСТЕМЫ УКРАИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ГАЛИЦИИ (1867–1914)

Резюме

Автор анализирует историю системы украинского образования в Галиции, т.е. в восточной части южной Польши, которая в 1772–1918 годах входила в состав монархии Габсбургов. В шестидесятые годы XIX ст. она получила автономию. Галиция была

многонациональной страной, в которой поляки составляли 45,6% населения, украинцы 42,2%, евреи 11%. Украинцы жили главным образом в восточной части страны, где составляли почти 70% населения, главным образом крестьянского.

В 1869–1911 годах число народных школ в Галиции увеличилось с 2476 (164 000 учеников) до 5580 (1 082 974 ученика), в том числе 2420 школы с украинским языком обучения. Как правило, украинские школы обучали и польскому языку. Были также двухязычные школы. Общественные украинские школы, находящиеся главным образом в деревнях, были чаще всего школами одно- и двухклассными, которые не давали необходимой подготовки к получению дальнейшего образования в средних школах.

В середине XIX века украинская молодёжь составляла около 30% всех учеников средних школ (гимназий и реальных училищ). После 1870 года её участие в средних школах снизилось до 17,5%. И только когда под нажимом украинских послов возникло 6 государственных украинских гимназий и 9 частных, такая ситуация изменилась. В 1911/12 годах в средних школах обучалось 8400 молодых украинцев. Украинские средние школы обучали польскому языку, хотя польские школы редко обучали украинскому. Выпускники украинских школ отличались таким образом двухязычностью, а также знанием двух культур: польской и украинской.

Украинских семинарий не существовало. Были только польские и двухязычные учительские семинарии. Украинская молодёжь составляла в них около 30% учащихся.

Большое влияние на развитие украинского образования и культуры имели просветительские и научные общества, а также учительские организации. Общество „Proświta” („Просвещение”), созданное в 1868 году, издавало книги, организовывало читальни, а также любительские хоры и театры. В 1913 году оно содержало 2650 читален. В 1873 году было создано Научное общество им. Т. Шевченко, которое было инициатором и организатором исследований в различных областях науки, а особенно в области украинского языка и литературы, истории и этнографии. Оно разработало и распространило украинскую научную терминологию. Важную роль в заботах о развитии средних школ (как государственных, так и частных) сыграло основанное в 1881 году Украинское педагогическое общество. Оно организовывало и содержало школы, общежития для учеников крестьянского происхождения, а также из маленьких городков; кроме того оно создало и курсы для кандидатов в средние школы. Украинское педагогическое общество издавало между прочим педагогический журнал „Uczytel” („Учитель”). В 1910 году общество насчитывало 4298 членов.

Анализируемая система образования сыграла важную роль в формировании украинского народа и его культуры. Влияла она на изменения в общественной структуре, так как помогла получить образование довольно многочисленным группам украинской интеллигенции, которая в свою очередь оказала влияние на преобразование в современном духе многих институтов общественной и экономической жизни. Она также затормозила процесс дальнейшего полонизирования украинской интеллигенции, которая в первой половине XIX века довольно часто подвергалась ассимиляции.

Концессии для системы украинского образования со стороны польских политических элит, которые фактически управляли Галицией, были недостаточны с точки зрения нужд этой свыше трёхмиллионной национальности. Их политика просвещения не раз бывала в противоречии с конституционным правом иметь школы, которые сохраняли бы язык и культуру любого национального меньшинства.

Перевела С. Ожеховска